

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XII (2012)

Tomasz Czop

Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – stan badań

Special Commission for Fighting against Corrupt Practices and Economic Sabotage – state of the research

Abstract

The subject of the Special Commission for Fighting against Corrupt Practices and Economic Sabotage is relatively well-discussed.

Works that tackle the issue can be divided into two groups. The first comprises works that were written in the years 1945–1954 i.e. in the period when the Commission operated, the second includes works that were written after 1989. The works that belong to the first group should be considered as having a rather ideological and political character, and serving legitimization of the new institution which was in fact a leading institution of the new political system in Poland after 1945. The works that were written after 1989 are a substantial evaluation of the functioning and achievements of the institution. The most important work that belongs to the second group is a monograph by Piotr Fiedorczyk entitled *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – studium historycznoprawne (Special Commission for Fighting against Corrupt Practices and Economic Sabotage – historical and legal study)*. It is the most comprehensive and detailed work on the subject.

The article is a summary of research that has been conducted so far on the subject of the Special Commission for Fighting against Corrupt Practices and Economic Sabotage with a particular consideration of the academic record that pertains to the functioning of the Commission's representation in Poland. At the same time the article points to problems that require further analysis.

Keywords: History of Poland between 1945–1989, the history of country and law, economic and financial crimes in Poland between 1945–1989, Special Commission for Fighting against Corrupt Practices and Economic Sabotage

Temat działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Komisja Specjalna) jest stosunkowo dobrze opracowany, ale nie można powiedzieć, że jest tematem zamkniętym. Pomimo ukazania się monografii Piotra Fiedorczyka *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – studium historycznoprawne*¹, która jest najobszerniejszym i najdokładniejszym ujęciem tego zagadnienia, stwierdzić należy, że nie wypełniła ona

¹ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954 – studium historycznoprawne*, Białystok 2002.

wszelkich luk w opisywanym zakresie. Wpływ na to miał przede wszystkim charakter tej instytucji, która działała zarówno na poziomie ogólnokrajowym – poprzez centralę w Warszawie, czego w głównej mierze dotyczy praca P. Fiedorczyka, jak i na poziomach lokalnych – poprzez delegatury, o czym już w mniejszym stopniu pisał autor przytoczonej monografii. Warto podkreślić, że poszczególne delegatury posiadały swoją specyfikę dotyczącą rodzaju rozpoznawanych spraw, jak również typów problemów i trudności, które występowały w całym okresie ich działania. Te zagadnienia były różne dla każdej z delegatur, biorąc pod uwagę choćby fakt, że jedne działały na terenie rolniczym i mało zurbanizowanym (np.: białostocka, kielecka), a inne na terenie przemysłowym wysoko zurbanizowanym (np. warszawska, katowicka). Piotr Fiedorczyk w swej monografii i licznych publikacjach w sposób kompleksowy przedstawił przede wszystkim status prawny i specyfikę działalności Komisji Specjalnej na szczeblu centralnym oraz omówił w znacznym zakresie funkcjonowanie delegatury białostockiej. Ponadto ukazały się także opracowania innych delegatur lokalnych, ale nie wszystkich i dopiero ich kompleksowe opracowanie pozwoli ukazać obraz tej instytucji jako całości.

Celem artykułu jest przedstawienie dorobku naukowego na temat Komisji Specjalnej działającej na szczeblu centralnym oraz stanu wiedzy o poszczególnych delegaturach lokalnych. Brakuje na pewno opracowania w zakresie działalności Katowickiej Delegatury Komisji Specjalnej, co stanowi przedmiot zainteresowania autora przedstawionego tekstu.

Dotychczas opublikowane prace dotyczące Komisji Specjalnej możemy podzielić na dwie grupy. Pierwsza obejmuje opracowania pochodzące z lat 1945–1954, a zatem z okresu działalności Komisji. Prace te mają raczej charakter ideologiczny i polityczny oraz służyły legitymizacji nowej instytucji, która była jedną ze sztandarowych instytucji nowego systemu politycznego Polski po 1945 r. Druga grupa to publikacje powstałe po 1989 r., które dokonują merytorycznej oceny działalności tej instytucji.

Opracowania dotyczące Komisji Specjalnej powstałe po 1945 r. nie miały wartości naukowej, a jedynie walor publicystyczno-propagandowy², stanowiąc swego rodzaju komentarz mający na celu wyjaśnienie zasady funkcjonowania, jak również postępowania stron i organów w tej instytucji. Wynikało to z faktu, że po pierwsze była to nowa instytucja, zaklasyfikowana, jak to później określono, do pozasądowych organów orzekających³, zdecydowanie różniąca się od istniejących dotychczas instytucji powołanych do wykrywania, ścigania, jak również osądzania sprawców przestępstw. Postępowanie przed Komisją Specjalną nie było regulowane przez akt o charakterze ustawowym – kodeks postępowania karnego z 1928 r., lecz przez akt niższego rzędu, tj. uchwałę Krajowej Rady Narodowej z dnia 09.01.1947 r. Przepisy, dotyczące wewnętrznej organizacji, sposobu urzędowania i trybu postępowania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym⁴.

² Tamże, s. 12.

³ A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008, s. 550.

⁴ Oparta co prawda na delegacji ustawowej – art. 9 Dekretu z dnia 16.11.1945 r. o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym, znowelizowanym Dekretem z dnia 14.05.1946 r.), która następnie została za-

Po drugie w Komisji Specjalnej i jej delegaturach orzekali w części ludzie nieposiadający prawniczego wykształcenia⁵, a zatem konieczne stało się wytłumaczenie im elementarnych zasad dotyczących funkcjonowania tej instytucji. Taki charakter miały opracowania członka Komisji Specjalnej Mariana Madeya i in.⁶

W późniejszym okresie w podręcznikach historii prawa, a także dotyczących procedury karnej wzmiankowano tylko istnienie tej instytucji, nie dokonując jednak żadnej jej dogłębnej analizy. Natomiast podręczniki akademickie, wydane po 1989 r., które dotyczyły w całości lub w części historii prawa Polski Ludowej, nie pomijały tej tematyki.

Adam Lityński, omawiając instytucje prawne Polski Ludowej, jeden z podrozdziałów swej publikacji poświęcił Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, szczegółowo opisując przyczyny i uwarunkowania historyczne, które legły u podstaw utworzenia tej instytucji. Przede wszystkim zwrócił on uwagę na uwarunkowania polityczne powstania Komisji. Zauważył, że mimo iż formalną podstawą jej utworzenia była uchwała zdominowanej przez komunistów Komisji Centralnej Związków Zawodowych, to faktycznie decyzja o jej utworzeniu została powzięta w Biurze Politycznym Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej. Przedstawił organizację, skład, właściwość i uprawnienia Komisji Specjalnej na tle nowelizacji dekretu ją powołującego, w tym szczególną rolę, jaką odegrała ona w tzw. bitwie o handel. Autor pisał, że instytucja ta „realizowała politykę, a nie prawo, łamała nawet prawo swojego sytemu [...]. Była organem represji, a nie wymiaru sprawiedliwości [...]”⁷.

stąpiona Rozporządzeniem Rady Państwa z 18.06.1947 r. w sprawie ustalenia przepisów dotyczących wewnętrznej organizacji, sposobu urzędowania i trybu postępowania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym.

⁵ A. Lityński, *O prawie i sądach Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 213.

⁶ M. Madey, *Przepisy wewnętrzne Komisji Specjalnej*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 4, s. 52–56; tenże, *Komisja Specjalna na nowym etapie*, „Państwo i Prawo” 1950, nr 12, s. 81–83; tenże, *Uwagi na temat współpracy prokuratury z Komisją Specjalną*, „Biuletyn Generalnej Prokuratury” 1953, nr 2, s. 3–11, tenże, *Wnioski do Komisji Specjalnej*, „Biuletyn Generalnej Prokuratury” 1953, nr 5. Pisał o tym także: K. Czajkowski, *Dekret o zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Nowe Prawo” 1955, nr 3, [w:] *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 7.12.1945–7.12.1946*, Warszawa 1947, H. Gacki, *Komisja Specjalna a sądy i prokuratura*, L. Gottesman, *Cele i zadania Komisji Specjalnej*, S. Kalinowski, *Czy społeczeństwo zdało egzamin z walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym*, Z. Macheta, *Orzeczenia przypadku w Komisji Specjalnej*, L. Lernell, *Książka o działalności Komisji Specjalnej*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 3, K. Czajkowski, *Dekret o zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Nowe Prawo” 1955, nr 3, *Cele i organizacja Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Poradnik Pracownika Społecznego” 1947, nr 8, *Zniesienie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Ogólnopolski Tygodnik Gospodarczy” 1955, nr 2–3, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Tygodnik Gospodarczy” 1947, nr 29, *Uprawnienia Komisji Specjalnej w zwalczaniu drożyzny i spekulacji*, „Poradnik Pracownika Społecznego” 1947, nr 11, *Nowe przepisy o Komisji Specjalnej*, „Ogólnopolski Tygodnik Gospodarczy” 1950, nr 43, s. 8, *Organizacja wewnętrzna i tryb postępowania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Rada Narodowa” 1947, nr 13–14.

⁷ A. Lityński, *O prawie i sądach...*, s. 215.

Rozdział poświęcony Komisji Specjalnej znajduje się również w podręczniku Mariana Kallasa i Adama Lityńskiego⁸, także Tadeusz Maciejewski⁹ i Andrzej Rzepliński¹⁰ odnotowują fakt powołania tej instytucji.

O Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym pisała również Anna Machnikowska w swej pracy pt. *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, poświęcając tej instytucji jeden z podrozdziałów. Autorka podzieliła etapy funkcjonowania Komisji Specjalnej na okresy: 1945–1946, 1947–1949 i 1950–1954, biorąc pod uwagę jako daty graniczne daty ustaw, które bądź poszerzały kompetencje i zakres działania Komisji Specjalnej, np.: ustawa konstytucyjna z 19.02.1947 r. i ustawa z dnia 2 czerwca 1947 r. o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym, bądź też ograniczały kompetencje i zakres działania tejże instytucji (ustawa z dnia 20.07.1950 r. o zmianie dekretu z 16.11.1945 r. O Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym). Na tle przekształceń ustawodawstwa autorka szczegółowo omówiła zmieniającą się strukturę, związaną z zadaniami, jakie w poszczególnych etapach istnienia Komisji Specjalnej stawiały przed nią władze podejmujące decyzje w tych sprawach¹¹.

Warty zauważenia jest zbiór dokumentów dotyczących Komisji do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, który opracowali Dariusz Jarosz i Tadeusz Wolsza. Jest on bardzo pomocny w poznaniu tej problematyki, gdyż poza aktami normatywnymi, w tym także wewnętrznymi, zawiera również sprawozdania z kontroli Delegatur Komisji Specjalnych, publikacje prasowe, a także dane statystyczne¹².

Jednym z pierwszych autorów, który po 1989 r. zajął się problematyką działalności Komisji Specjalnej, był Grzegorz Sołtysiak¹³. Dokonał on krótkiej charakterystyki tej instytucji, skupiając się głównie na problematyce czynów ściganych przez Komisję Specjalną i wymierzanych przez nią karach, ze szczególnym uwzględnieniem kary obozu pracy. Nie sposób jednak zgodzić się w zupełności z tezą autora, że Komisja Specjalna działała głównie w oparciu o aktyw robotniczy¹⁴. Podobnie twierdzi Kazimierz Miroszewski w swej pracy dotyczącej Katowickiej Delegatury Komisji Specjalnej¹⁵, gdyż przeczy temu ówczesna praktyka Ministerstwa Sprawiedliwości, polegająca na tym, że do pracy w Komisji Specjalnej i jej delegaturach byli służbowo przenoszani pracownicy sądów i prokuratur. Zasilali oni w znacznym stopniu kadry

⁸ M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2000, s. 245–249.

⁹ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2003, s. 407.

¹⁰ A. Rzepliński, *Sądownictwo w P.R.L.*, Londyn 1990, s. 29.

¹¹ A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości...*, s. 442–462.

¹² D. Jarosz, T. Wolsza, *Komisja do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954, wybór dokumentów*, Warszawa 1995.

¹³ G. Sołtysiak, *Komisja do Walki*, „Karta. Niezależny Miesięcznik Historyczny” 1991, nr 1, s. 81–97.

¹⁴ Tamże s. 82.

¹⁵ K. Miroszewski, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym a obozy pracy na Górnym Śląsku (1945–1954)*, [w:] *Obozy pracy przymusowej na Górnym Śląsku*, pod red. A. Topola, Katowice 1994, s. 77.

Komisji Specjalnej i jej delegatur w początkowym okresie ich istnienia. Było to wynikiem braku zainteresowania prawników z przedwojennym wykształceniem uniwersyteckim pracą w Komisji Specjalnej, mimo proponowanych intratnych warunków. Na to zjawisko zwrócili uwagę Władysław Domagalski i Ryszard Tomkiewicz¹⁶.

Michał Fajst w swej publikacji¹⁷ przedstawił główną ideę, która była podstawą powołania Komisji Specjalnej i innych instytucji quasi-sądowych działających w tym czasie w Polsce. Podkreślał on, że wiązało się to z przyjmowaną wówczas koncepcją „instytucji zastępczych” działających obok sądownictwa powszechnego, gdyż ówczesne władze lansowały pogląd, że istniejące ustroj i postępowanie sądowe utrudnia „szybką i właściwą interpretację konfliktów społecznych [...]”¹⁸. Autor podzielił powstałe wówczas instytucje quasi-sądowe na 3 grupy: instytucje realizujące ideę „sprawiedliwości ludowej”, do której zaliczył Komisję Specjalną; drugą grupę, która realizowała ideę „sprawiedliwości obywatelskiej”, której przedstawicielami były sądy ławnicze i obywatelskie, oraz trzecią grupę realizującą ideę „sprawiedliwości socjalistycznej”, której przykładem były kolegia orzekające przy prezydiach rad narodowych¹⁹. Przedstawił także w swym dwuczęściowym opracowaniu charakterystykę Komisji Specjalnej, określając szczegółowo czyny przez nią ścigane, jak również stosowane przez nią środki karne, poświęcając przy tym wiele miejsca problematyce osób ukaranych przez Komisję Specjalną²⁰.

Dane dotyczące pierwszego roku funkcjonowania Komisji Specjalnej zostały zawarte w pierwszym rocznym sprawozdaniu z jej działalności, które stało się przedmiotem naukowego opracowania Piotra Majera²¹. Autor ten także dowodził, że powstanie tej instytucji było rezultatem rozbudowy dotychczasowego systemu represji i dążeniem do stworzenia państwa totalnego²². Komisja Specjalna miała również stanowić przeciwwagę dla dotychczas istniejącego przedwojennego aparatu prokuratorsko-sądowego, któremu komuniści zarzucali skostnienie

¹⁶ W. Domagalski, *Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w świetle materiałów Komisji i jej Delegatury Warszawskiej*, „Archiwum Kryminologii” 1996, t. XXII, s. 85–148, R. Tomkiewicz, *Personel sędziowsko-prokuratorski Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Olsztynie 1945–1954)*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, pod red. W. Kuleszy i A. Rzeplińskiego, Warszawa 2000, s. 461–473.

¹⁷ M. Fajst, *Komisja Specjalna na tle innych instytucji quasi-sądowych*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956...*, s. 425–439.

¹⁸ L. Chajm, *Trzy lata demokratyzacji prawa i wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 1947, s. 130–131, cyt. za: M. Fajst, *Komisja Specjalna...*, s. 426.

¹⁹ Szerzej tamże, s. 428–432.

²⁰ M. Fajst, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945–1954) i jej ofiary*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2000, nr 2 – cz. I, s. 40–55, nr 3–4 – cz. II, s. 97–140.

²¹ P. Majer, *Sprawozdanie z pierwszego roku działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2003, nr 2, s. 148–172.

²² P. Majer, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945–1954) – uwagi o genezie działalności i ewolucji*, „Studia Prawnoustrojowe” 2006, nr 6, s. 180–191.

i formalizm, a u części kadry sądowo-prokuratorskiej wrogie nastawienie wobec ustroju demokratycznego²³.

Najlepszym powstałym do tej pory opracowaniem dotyczącym Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym jest, wspomniana już wyżej, monografia Piotra Fiedorczyka pt. *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954 – studium historyczno-prawne*. Stanowi ona całościowy opis tej instytucji i zawiera ocenę jej działalności. Autor do analizy opracowywanego tematu dokonał szerokiej kwerendy archiwalnej, a także wykorzystał dotychczas wydane publikacje dotyczące Komisji Specjalnej²⁴.

Praca składa się z ośmiu rozdziałów, z czego pierwszy stanowi podsumowanie dotychczasowego dorobku naukowego dotyczącego Komisji Specjalnej z wykazaniem problemów badawczych, które należy podjąć w tym zakresie.

W drugim rozdziale autor przedstawił okoliczności powstania tej instytucji, jej status oraz strukturę organizacyjną. Opisał szczegółowo jej powołanie, podkreślając, że było ono wyrazem dążeń komunistycznych władz do wzmożenia kontroli nad życiem gospodarczym społeczeństwa. Służyć temu miało zaostrzenie represji karnej, co wiązało się z nowym pojmowaniem prawa, które miało być nie tyle pomocne w wymierzaniu sprawiedliwości, ile miało zapewniać realizację celów politycznych.

Piotr Fiedorczyk przedstawił poglądy nauki dotyczące kwestii statusu prawnego Komisji Specjalnej, dochodząc po ich analizie do wniosku, że w tej kwestii do 1950 r. najistotniejsza była proporcja pomiędzy funkcją śledczą, funkcją orzekania o umieszczeniu w obozie pracy w charakterze środka zabezpieczającego oraz funkcją orzeczniczą. Dokonawszy tych porównań, autor doszedł do wniosku, że do 1950 r. Komisją Specjalną była organem śledczo-orzekającym o charakterze administracyjnym²⁵. Natomiast w 1950 r. nastąpiła likwidacja funkcji śledczych Komisji, z uwagi na reformę prokuratury powszechnej. Od tego czasu aż do jej likwidacji w 1954 r. była ona instytucją wyłącznie orzekającą (jedynie na wniosek prokuratora).

P. Fiedorczyk konstatuje, iż po zmianie dekretu powołującego Komisję Specjalną w 1950 r., wzięwszy pod uwagę atrybut niezawisłości (a właściwie jego brak), należy ją uznać za organ administracyjny stosujący prawo karne materialne²⁶. Przedstawiona przez P. Fiedorczyka charakterystyka statusu prawnego Komisji Specjalnej jest trafna, gdyż uwzględniła zmiany wprowadzone w 1950 r., które niewątpliwie miały znaczący wpływ na jej status prawny.

Autor przedstawił skład osobowy Komisji Specjalnej, jak również organy powołujące poszczególnych jej członków, a także strukturę organizacyjną, uwzględniając zmiany przepisów prawnych, które miały wpływ na wszystkie te kwestie.

Struktura wewnętrzna Komisji Specjalnej była regulowana przepisami powołującego ją dekretu i wydanymi na jego podstawie regulaminami wewnętrznymi. Składała się ona z przewodniczącego i 8 członków wybieranych przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej. Organami Wykonawczymi Komisji były: Biuro Wyko-

²³ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna...*, s. 41.

²⁴ Tamże, s. 29.

²⁵ Tamże, s. 49.

²⁶ Tamże, s. 53.

nawcze, którego członkowie byli powoływani przez Prezydium KRN, oraz delegatury, których członków według swego uznania powoływała sama Komisja Specjalna. Zarówno członkowie Komisji Specjalnej, jak również osoby z Biura Wykonawczego i delegatur mogli być odwołani w każdym czasie przez organ ich powołujący. Wydane następnie przepisy wewnętrzne wprowadziły funkcję zastępcy przewodniczącego, a następnie po zmianach organizacyjnych w 1947 r. liczbę zastępców zwiększono do trzech.

Tak ukształtowany skład Komisji Specjalnej obowiązywał do nowelizacji Dekretu dokonanej ustawą z dnia 20 lipca 1950 r., która ukształtowała jej skład następująco: przewodniczący, jego zastępca i członkowie powoływani i odwoływani przez Radę Państwa²⁷.

Organem wykonawczym Komisji Specjalnej było Biuro Wykonawcze, które oprócz funkcji koordynacyjnych i nadzorczych wobec delegatur stanowiło (do 1950 r.) aparat śledczy. Struktura wewnętrzna tego organu podczas istnienia Komisji Specjalnej była wielokrotnie przekształcana. Po reorganizacji Komisji Specjalnej w 1950 r. i pozostawieniu jej funkcji orzeczniczej dotychczas istniejący aparat śledczy w postaci Biura Wykonawczego stał się zbędny, dlatego od tej pory jej organami wewnętrznymi były: kierowane przez dyrektorów biura orzecznictwa, nadzoru i ogólnoadministracyjne oraz referaty: kadr i socjalny²⁸.

Od grudnia 1945 r. rozpoczęto tworzenie delegatur, które miały przejąć podstawowy ciężar prowadzenia postępowań karnych. Pierwsza delegatura Komisji Specjalnej powstała 7 grudnia 1945 r. w Olsztynie, następnie utworzono delegatury: we Wrocławiu, w Łodzi, Katowicach i Krakowie, Kielcach, Lublinie, Bydgoszczy i Szczecinie, Poznaniu. Ostatnie delegatury utworzono w Gdańsku i w Białymstoku. Wszystkie te delegatury miały charakter stały. Istniała również możliwość tworzenia delegatur czasowych, a także poddelegatur utworzonych w większych miastach powiatowych. Niektóre z nich zostały przekształcone w stałe delegatury, dlatego liczba delegatur zmieniała się: w 1947 r. było ich 18, w 1948 r. – 19, a w 1949 r. – 20 (Białystok, Bielsko, Bydgoszcz, Częstochowa, Gdańsk, Jelenia Góra, Katowice, Kielce, Kraków, Lublin, Łódź miejska, Łódź wojewódzka, Olsztyn, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Wałbrzych, Warszawa miejska, Warszawa wojewódzka i Wrocław)²⁹.

W 1950 r. po zmianie statusu Komisji Specjalnej, która stała się organem orzeczniczym, jej delegatury przestały być organami wykonawczymi Komisji i jej Biura Wykonawczego, a związane zostały z Wojewódzkimi Radami Narodowymi. Członków Delegatur wybierały prezydium Wojewódzkich Rad Narodowych, za zgodą przewodniczącego Komisji. Po tej zmianie zlikwidowano delegatury, których siedziby były poza miastami wojewódzkimi (Bielsko, Częstochowa, Jelenia Góra i Wałbrzych), natomiast utworzono nowe (Koszalin, Opole, Zielona Góra).

W tym miejscu należy postawić pytanie, czy zarówno centrala Komisji Specjalnej, jak również powstałe delegatury (poza oczywiście odmiennieścią wynikającą z właściwości funkcjonalnej) rozpoznawały sprawy z tego samego zakresu i czy same delegatury zajmowały się tą samą tematyką? Na to pytanie należy udzielić odpowiedzi przeczącej. Każda z powstałych delegatur Komisji Specjalnej posiadała

²⁷ Tamże, s. 55–59.

²⁸ Tamże, s. 70–72.

²⁹ Tamże, s. 72 i 75.

własną specyfikę – tę problematykę P. Fiedorczyk szerzej omawia w artykule opublikowanym w „Kwartalniku Prawa Publicznego”³⁰.

Dekretem z dnia 23 grudnia 1954 r. o zniesieniu Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym³¹ instytucja ta została zlikwidowana. Jako oficjalny powód jej likwidacji podawano spadek liczby przestępstw, do których rozpoznawania została ona powołana. Jednak faktycznych powodów tej decyzji należy poszukiwać w przejściowym charakterze Komisji Specjalnej, wprowadzonej w tym czasie, na wzór radziecki, reformie prokuratury powszechnej i uchwaleniu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w lipcu 1952 r. Nowa konstytucja zakładała sądowy wymiar sprawiedliwości, co kłóciło się z faktem istnienia Komisji Specjalnej jako organu orzeczniczego. Za równie ważną przesłankę likwidacji Komisji autor omawianej tu publikacji uznaje także fakt zlikwidowania prywatnego handlu, przemysłu oraz postępy w kolektywizacji rolnictwa. Rezultatem tych działań było utrwalenie socjalistycznego modelu gospodarki, a ponadto władze chciały także wprowadzić do wymiaru sprawiedliwości ludzi dyspozycyjnych, którzy wywodzili się z kadr Komisji Specjalnej i jej delegatur³². Likwidacja Komisji Specjalnej stała się też elementem następującego po śmierci Stalina procesu znoszenia najbardziej drastycznych przejawów aparatu terroru państwa totalitarnego.

Interesująco została przedstawiona w kolejnym rozdziale problematyka właściwości Komisji Specjalnej. Szczególnie istotne było ustalenie właściwości rzeczowej Komisji Specjalnej. Tę określał art. 1 Dekretu stanowiący, że Komisja została utworzona w celu „wykrywania i ścigania przestępstw, godzących w interesy życia gospodarczego i społecznego państwa, a zwłaszcza przywłaszczenia, grabieży mienia publicznego albo będącego pod zarządem publicznym, korupcji, łapownictwa i tzw. szabrownictwa”. Po nowelizacji artykuł ten został przeredagowany, wyeliminowano przestępstwo szabrownictwa, dodając przestępstwo powodowania paniki w celu szkodenia interesom mas pracujących. Określenie katalogu przestępstw, do rozpoznania których powołano Komisję, przez cały czas istnienia tej regulacji było nieprecyzyjne, co zapewne stanowiło celowy zabieg władzy, kształtującym represyjną politykę karną. Powodowało to, że faktycznie właściwość Komisji Specjalnej była nieograniczona, co nie oznaczała jednak pełnej dowolności, gdyż centrala zalecała delegaturom, aby skoncentrowały one swoją działalność na „zwalczaniu szkodnictwa gospodarczego występującego szczególnie często w danych regionach kraju”, a zatem delegatury w województwach rolniczych miały zajmować się sprawami związanymi z produkcją rolną i dystrybucją żywności, delegatury na obszarach zindustrializowanych – kontrolą nadużyć w przemyśle, natomiast na Ziemiach Odzyskanych miały one się zajmować szabrownictwem i przestępczością transgraniczną. P. Fiedorczyk przedstawił także klasyfikację rodzajów przestępstw należących do właściwości Komisji Specjalnej oraz szczegółowo je opisał.

W rozdziale czwartym autor udziela odpowiedzi na pytanie, jakie przepisy regulowały postępowanie przed komisją Specjalną. Z samego założenia sprawujących

³⁰ Szerzej: P. Fiedorczyk, *Organizacja i obsada kadrowa Delegatur Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2004, nr 5, s. 81–107.

³¹ Dz.U. nr 54, poz. 282.

³² P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna...*, s. 81.

władzę postępowanie przed Komisją Specjalną miało być wzorcowe, a zatem powinno je cechować przede wszystkim szybkie tempo, w porównaniu z postępowaniem przed sądami powszechnymi. Postępowanie przed Komisją Specjalną, uregulowane fragmentarycznie w dekrete ją tworzącym, było specyficznym postępowaniem karnym, opartym na wybiórczym stosowaniu kodeksu postępowania karnego. Znaczna część szczegółowych rozwiązań proceduralnych dotyczących tego postępowania była regulowana w aktach prawnych (wewnętrznych) niższego rzędu, takich jak: regulaminy czy okólniki. Cechowały je inkwizycyjność i tajność, co było sprzeczne z obowiązującym wówczas modelem nowoczesnego procesu karnego (mieszanego) opartego na kontrydiktoryjności i jawności rozprawy (chodzi oczywiście o sądowy etap procesu karnego), dlatego autor doszedł do wniosku, że przed Komisją Specjalną obowiązywał odrębny model postępowania, z czym niewątpliwie należy się zgodzić³³.

W rozdziale piątym autor przedstawił zagadnienia stosowania przez Komisję Specjalną tymczasowego aresztowania, którą, jego zdaniem, należy rozpatrywać w szerszym aspekcie, tj. na tle praktyki innych organów w pierwszej dekadzie Polski Ludowej. Zgodnie z obowiązującą wówczas doktryną areszt tymczasowy miał także spełniać funkcje represyjne i ogólnoprewencyjne, co oczywiście było sprzeczne z funkcjami, jakie ta instytucja pełni w państwie demokratycznym. W praktyce prowadziło to do nadużywania przez członków Komisji i delegatur instytucji procesowej tymczasowego aresztowania. Należy zgodzić się z autorem, że brak jakiegokolwiek kontroli w stosowaniu tej instytucji, w tym kontroli niezawisłego sądu, spowodował, że ten środek zapobiegawczy stał się w rękach funkcjonariuszy Komisji Specjalnej i jej delegatur narzędziem walki politycznej, często nadużywanym i stosowanym *contra legem*³⁴. Tej tematyce poświęcona jest także osobna publikacja Piotra Fiedorczyka³⁵.

Mówiąc o prawie do obrony w postępowaniu przed Komisją Specjalną, autor w rozdziale szóstym doszedł do wniosku, że prawo to mimo odpowiednich (zmieniających się) uregulowań zarówno w Dekrecie, jak wydanych regulaminach było fikcją. Zarówno interpretacja stosowanych przez funkcjonariuszy Komisji przepisów, jak też praktyka prowadziły do faktycznej eliminacji adwokatów (obrony formalnej), jak również możliwości wykonywania przez samego obwinionego („sprawcę”, „oskarżonego”) swoich praw osobiście (obrona materialna). Stąd trafna konkluzja autora, że obwiniony w postępowaniu przed Komisją Specjalną, nie był stroną – podmiotem postępowania, a „przedmiotem procedury”³⁶. Komisja Specjalna działała zatem „z naruszeniem wszelkich powszechnie przyjętych zasad, a dotyczące jej przepisy urągały europejskim standardom praworządności”³⁷. Problematykę dotyczącą

³³ Tamże, s. 171, 214.

³⁴ Tamże, s. 234.

³⁵ P. Fiedorczyk, *Stosowanie aresztu tymczasowego w Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Białymstoku)*, [w:] *Przebieg sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, pod red. W. Kuleszy i A. Rzeplińskiego, Warszawa 2002, s. 442–459.

³⁶ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna...*, s. 254.

³⁷ A. Stelmachowski, *Kształtowanie się ustroju III Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 12. Podaję za: P. Fiedorczyk *Komisja Specjalna...*, s. 255.

udziału adwokatów w postępowaniu przed Komisją Specjalną P. Fiedorczyk przedstawia obszernie w artykule, który został opublikowany na łamach „Palestry”³⁸. Autor wnioskował, że udział adwokatów był faktycznie eliminowany w postępowaniu przed Komisją³⁹.

W kwestii stosowanych przez Komisję Specjalną środków represji, co stanowiło przedmiot rozważań Piotra Fiedorczyka przedstawionych w rozdziale siódmym, należy całkowicie zgodzić się z jego stanowiskiem, że był to system całkowicie odrębny, alternatywny do katalogu kar zawartych w kodeksie karnym z 1932 r. Środki te były przez cały czas istnienia Komisji stosowane przez komplety orzekające, które z uwagi na zalecenia i wytyczne centrali nie posiadały samodzielności nie tylko w zakresie wyboru tego środka, ale również wysokości wymierzanych kar⁴⁰. System represji karnej stosowanej przez Komisję odgrywał ważną rolę dla władzy, gdyż umożliwiał wykorzystanie tego systemu w walce przeciwko potencjalnym wrogom, których skazanie na „normalnej” (np. sądowej) drodze nie byłoby możliwe lub nie zapewniłoby pożądanego skutku polegającego na zaostrzeniu represji karnej. Na ten temat P. Fiedorczyk pisał także we wcześniejszej swojej publikacji⁴¹.

Powołanie Komisji Specjalnej było przejawem działania komunistów polegającego na dążeniu do opanowania wymiaru sprawiedliwości przez oddanych im ludzi. Działalność tej instytucji była sprzeczna od samego początku z ówczesnie obowiązującymi normami konstytucyjnymi. Miała doprowadzić do ograniczenia znaczenia niepewnych politycznie sądownictwa i prokuratury powszechnej⁴². Ostatecznie Komisja Specjalna stała się źródłem kadr nie tylko dla wymiaru sprawiedliwości, ale także dla całego aparatu państwowego. Autor przedstawił końcową konkluzję:

Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, jako element systemu nowego prawa, była instytucją, której status prawny i praktyka funkcjonowania stanowiły najdalej idący przykład zmian dokonywanych przez komunistyczne władze w prawie karnym i były najbardziej drastycznym odstępstwem od rozwiązań przyjętych w państwie prawnym⁴³.

Ten wniosek należy uznać za trafny, gdyż model postępowania przed Komisją Specjalną był najbardziej ograniczający prawa obwinionego (oskarżonego), co w połączeniu z brakiem jakichkolwiek przejawów niezawisłości, czy nawet samodzielności kompletów orzekających powodowało wniosku, że los obwinionego był już przesądzony na samym początku postępowania.

³⁸ P. Fiedorczyk, *Adwokaci w postępowaniu przed Komisją Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Palestra” 2001, nr 3–4, s. 80–88.

³⁹ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna...*, s. 253–255.

⁴⁰ Tamże, s. 286.

⁴¹ P. Fiedorczyk, *System kar stosowanych przez Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, [w:] *Przez tysiąclecia. Materiały ze zjazdu historycznoprawnych w Ustroniu 17–20 września 2000 r.*, pod red. A. Lityńskiego i M. Mikołajczyka, Katowice 2001, s. 208–220.

⁴² P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna...*, s. 314.

⁴³ Tamże, s. 322.

Tematyką Komisji Specjalnej, w odniesieniu to tzw. szeptanych procesów zajmował się także M. Chłopek⁴⁴. Poza publikacjami ujmującymi działalność Komisji Specjalnej instytucjonalnie i całościowo powstały również prace dotyczące poszczególnych jej delegatur. Przedmiotem opracowania: Małgorzaty Rusek była delegatura krakowska⁴⁵, Bogdana Sekścińskiego – delegatura lubelska⁴⁶, Ryszarda Tomkiewicza – delegatura olsztyńska (o charakterze monografii)⁴⁷, Władysława Domagalskiego – delegatura warszawska⁴⁸, Andrzeja Paska – delegatura wrocławska⁴⁹, Ewy Leniart – delegatura rzeszowska⁵⁰, Ludwika Stanisława Szuby⁵¹, jak również i Andrzeja Zaćmińskiego⁵² – delegatura bydgoska, Barbary Rogowskiej⁵³

⁴⁴ M. Chłopek, *Szeptane procesy: z działalności Komisji Specjalnej 1945–1954*, Warszawa 2006.

⁴⁵ M. Rusek, *Właściwość rzeczowa Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w latach 1946–1949 na przykładzie krakowskiej Delegatury*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2004, nr 8, s. 269–280.

⁴⁶ B. Sekściński, *Początki działalności Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Studia Iuridica Lublinesia” 2004, t. 3, s. 170–185, tenże, *Kara obozu pracy w orzecznictwie Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Studia Iuridica Lublinesia” 2007, t. 9, s. 96–121, tenże, *Prawne podstawy stosowania tymczasowego aresztowania przez Organy Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945–1950)*, „Studia Iuridica Lublinesia” 2005, nr 5, s. 162–183; tenże, *Stosowanie tymczasowego aresztowania przez Lubelską Delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946)*, „Studia Iuridica Lublinesia” 2004, nr 4, s. 226–245, tenże, *Środki przymusu stosowane przez Delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Lublinie (1946–1954)*, „Studia Iuridica Lublinesia” 2006, nr 7, s. 196–219.

⁴⁷ R. Tomkiewicz, *Olsztyńska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954*, Olsztyn 1995; tenże, *Personel sędziowski-prokuratorowski Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Olsztynie 1945–1954)*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956...*, s. 462–473.

⁴⁸ W. Domagalski, *Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (w świetle materiałów Komisji i jej Delegatury Warszawskiej)*, „Archiwum Kryminologii” 1996, t. XXII, s. 85–148.

⁴⁹ A. Pasek, *Uwagi wokół działalności Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2002, nr 2367, PRAWO CCXXVI, s. 286–330.

⁵⁰ E. Leniart, *Struktura organizacyjna rzeszowskiej delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1946–1954*, [w:] *Państwo, prawo, społeczeństwo w Dziejach Europy Środkowej – Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin*, pod red. A. Lityńskiego i in., Katowice 2009, s. 404–417.

⁵¹ L.S. Szuba, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym i jej delegatura bydgoska (1945–1954)*, Toruń 2009.

⁵² A. Zaćmiński, *Bydgoszczanie przed obliczem Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946–1956)*, „Kronika Bydgoska” 2000 (wyd. 2001), t. 22.

⁵³ B. Rogowska, *Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na Dolnym Śląsku w latach 1945–1947*, [w:] *Z badań nad dziejami Dolnego Śląska po II wojnie światowej*, pod red. S. Dąbrowskiego, Wrocław 1993.

– delegatura wrocławska, Bronisława Więclawskiego⁵⁴ – delegatura poznańska, Zdzisława Chmielewskiego, Andrzeja Wiśniewskiego, Bolesława Fengera, Jana Macholaka i Jacka Siedlarka (materiały z konferencji)⁵⁵ – delegatura szczecińska, Ryszarda Miążka – delegatura opolska⁵⁶.

Właściwość Delegatury Komisji Specjalnej w Krakowie opisała w swym artykule Małgorzata Rusek. Autorka zaczyna swoją publikację od rozważań ogólnych, w których charakteryzuje instytucję Komisji Specjalnej oraz zasady jej działania. Pisząc o procedurze postępowania przed Komisją, M. Rusek odwołuje się do unormowań wynikających z Dekretu ją powołującego⁵⁷, warto jedynie za P. Fiedorczykiem uzupełnić te rozważania, że znaczna część szczegółowych rozwiązań dotyczących procedury obowiązującej w postępowaniu przed Komisją Specjalną znajdowała się w aktach wewnętrznych Komisji, takich jak regulaminy wewnętrzne, okólniki czy instrukcje. Z analizy przeprowadzonej przez autorkę, wynika że bardzo wiele spraw prowadzonych przez krakowską delegaturę dotyczyło przestępstw urzędniczych kwalifikowanych z art. 286 kodeksu karnego z 1932 r., przy czym przepis ten był nadużywany. Okoliczność tę zauważa także P. Fiedorczyk, stwierdzając, że Komisja, stosując tę kwalifikację prawną, doprowadzała do praktyki polegającej na nadużywaniu przepisu z art. 286 § 1 kk. w celu bezprawnego zaostżenia represji karnej⁵⁸.

Po dokonanej analizie M. Rusek doszła do słusznej konstatacji, że działalność Komisji Specjalnej była przejawem naruszenia fundamentalnej dziś w państwie prawa zasady znanej od czasów oświecenia *nullum crimen sine lege*⁵⁹. Było to wynikiem bardzo ogólnego sformułowania przepisów dotyczących właściwości Komisji Specjalnej, które pozwalały jej zajmować się każdą sprawą, a zakres jej kompetencji był praktycznie nieograniczony.

Ciekawy opis dotyczący katowickiej delegatury został przedstawiony w artykule Kazimierza Miroszewskiego⁶⁰, gdzie autor przybliżył genezę Komisji Specjal-

⁵⁴ B. Więclawski, *Z działalności Delegatury Komisji Specjalnej w Poznaniu 1946–1954. Bitwa o handel*, „Kronika Miasta Poznania” 1995, z. 3, s. 193–205.

⁵⁵ *Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945–1954 – materiały z konferencji naukowej z 20.03.1998 r.*, pod red. Z. Chmielewskiego, Szczecin 1998, zawierająca publikacje: J. Siedlarka, *Organizacja i podstawy prawne działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, J. Macholaka, *Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie 1946–1954*, Z. Chmielewskiego, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym organem systemu represji w Polsce w latach 1945–1955*, A. Wiśniewskiego, *Analiza prawna orzeczeń Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, B. Fenglera, *Wokół działalności Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w województwie szczecińskim w latach 1946–1950*.

⁵⁶ R. Miążek, *Opolska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1950–1954)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Opolu” 1994, z. 38, s. 77–87.

⁵⁷ M. Rusek, *Właściwość...*, s. 270–271.

⁵⁸ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna...*, s. 116 i 174.

⁵⁹ M. Rusek, *Właściwość...*, s. 279.

⁶⁰ K. Miroszewski, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na Górnym Śląsku (1945–1954)*, „Silesia Superior Śląskie Zeszyty Humanistyczne” 1994, t. I, s. 21–34.

nej, jak również jej delegatury w Katowicach, a także akty prawne, będące podstawą ich orzekania. Z tych rozważań wynika, że delegatura katowicka orzekała m.in. w sprawach dotyczących przestępstw z tzw. małego kodeksu karnego tj. dekretu z 13.06.1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy. Autor także podnosi, że od 1949 r. Komisja Specjalna poszerzyła swą działalność o sprawy tzw. szeptanej propagandy, co potwierdzają dane zawarte w zespolonym archiwalnym Archiwum Państwowego w Katowicach, a także kodeksu karnego Wojska Polskiego i dekretu z dnia 31.08.1944 r. O wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców narodu polskiego⁶¹.

W dalszej części artykułu autor przeanalizował dane statystyczne dotyczące stosowania przez delegaturę katowicką Komisji Specjalnej skazania na umieszczenie w obozie pracy. Analizował również dane osób przebywających w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie (w tym w podobozie w Chrustach). Problematykę Komisji Specjalnej, w ujęciu historycznym i społecznym autor poruszył także w innych publikacjach⁶².

K. Miroszewski zajmował się także kwestiami wykonywania orzeczeń Komisji Specjalnej dotyczących kary obozu pracy, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki osadzonych na podstawie tych orzeczeń w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie⁶³.

Władysław Domagalski dokonał analizy działalności Komisji Specjalnej na przykładzie jej warszawskiej delegatury, opierając się przede wszystkim na materiałach znajdujących się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Miasta Stołecznego Warszawy. W pierwszej części opracowania autor przedstawił okoliczności powstania Komisji Specjalnej, jej skład, organizację wewnętrzną, system kar (łącznie ze szczegółowym omówieniem kary obozu). Omówił także zmiany kompetencji Komisji Specjalnej, czas i okoliczności powołania poszczególnych jej delegatur. Zaznaczone zostało, że spośród osiemnastu przewodniczących delegatur istniejących w 1946 r. tylko dwóch było robotnikami (włókniarz i górnik), pozostali rekrutowali się z inteligencji, ośmiu posiadało wyższe wykształcenie, w tym sześciu prawnicze, co stanowi dowód, iż błędny jest pogląd, że przewodniczącymi delegatur w 1946 r. byli w przeważającej części niewykwalifikowani robotnicy. Zdaniem autora działalność poszczególnych delegatur łączyła się ściśle ze specyficznymi warunkami obszarów, na których działały, i tak w delegaturach na Ziemiach Odzyskanych

⁶¹ Kom. Spec. Kat. 247/0 (np. sygn. 1049, 1050, 1080, 1192).

⁶² K. Miroszewski, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, [w:] *Województwo Śląskie 1945–1950*, Katowice 2007; tenże, *Wpływ Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na życie codzienne mieszkańców Górnego Śląska*, [w:] *Śląska codzienność po II Wojnie Światowej*, Katowice 2006; tenże, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na życie codzienne w Częstochowie*, [w:] *Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX wieku*, Częstochowa 1999.

⁶³ K. Miroszewski, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, a obozy pracy na Górnym Śląsku (1945–1954)*, [w:] *Obozy pracy przymusowej na Górnym Śląsku*, pod red. A. Topoli, Katowice 1994, s. 77–86; tenże, *Centralny Obóz Pracy Jaworzno (1945–1950)*; tenże, *Obozy pracy przymusowej na terenie Jaworznicko-Mikołowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego*, [w:] *Obóz dwóch totalitaryzmów Jaworzno 1943–1956*, pod red. K. Miroszewskiego, Z. Woźniczki, Jaworzno 2007, s. 29–41, 49–69.

(Koszalin, Olsztyn, Opole, Szczecin, Wrocław i Zielona Góra) czołowym problemem była walka z szabrownictwem, dla delegatur w ośrodkach przemysłowych, takich jak: Katowice i Łódź, głównym obszarem działalności były nadużycia w przemyśle, w delegaturach działających na terenach rolniczych (Bydgoszcz, Lublin Poznań) dominowały sprawy związane z rolnictwem, najbardziej typowymi dla delegatur na wybrzeżu (Gdańsk, Szczecin) były sprawy związane z nadużyciami w portach, związane z dostawą towarów⁶⁴.

W drugiej części swej pracy W. Domagalski skonkretyzował działalność warszawskiej delegatury Komisji Specjalnej, ukazując jej specyfikę z uwagi na dwutorowość działania⁶⁵. Z jednej strony jej działalność była związana z pracą centralnych władz i urzędów mających tam siedzibę, z drugiej zaś strony swą działalnością obejmowała ona również obszar województwa warszawskiego z jego specyfiką. Autor doszedł do wniosku, że dla terenu Warszawy i województwa warszawskiego typowe były sprawy dotyczące spekulacji, handlu złotem i walutą obcą oraz tajemnego gorzelnictwa i handlu alkoholem, a także fałszowania wyrobów monopolu tytoniowego (przy czym te dwie ostatnie kategorie dominowały na terenach podwarszawskich)⁶⁶.

Natomiast Bronisław Więclawski, opisując działalność poznańskiej delegatury Komisji Specjalnej, przez pryzmat poszczególnych rozpatrywanych tam spraw uznał, że z uwagi na specyfikę Poznania, gdzie handel (zwłaszcza drobny) zawsze odgrywał znaczącą rolę, sprawy związane z szeroko rozumianą działalnością handlową kupców poznańskich i działających tam przedsiębiorstw handlowych (szczególnie po ogłoszonej przez Hilarego Minca „bitwy o handel”) były charakterystyczne, przynajmniej w początkowym okresie funkcjonowania poznańskiej delegatury. Ponadto znamienne dla tej delegatury były tzw. sprawy o charakterze urzędniczym dotyczące sprzedaży artykułów przemysłowych, a w szczególności maszyn i urządzeń najczęściej poniemieckich⁶⁷.

Na okoliczności świadczące o specyfice poszczególnych delegatur zwrócił także uwagę A. Pasek, pisząc m.in. o działalności wrocławskiej delegatury⁶⁸. Podniósł on także, że jedną z przyczyn powołania Komisji Specjalnej była nieufność władzy do przedwojennych prawników. Komisja Specjalna miała być swego rodzaju kuźnią kadr prawniczych – ludzi „ideowych” i dyspozycyjnych dla nowej władzy, od których nie wymagano odpowiednich kwalifikacji zawodowych i wykształcenia, na co także zwrócił uwagę P. Fiedorczyk⁶⁹.

Ryszard Tomkiewicz zajmował się problematyką olsztyńskiej delegatury Komisji Specjalnej. W swej monografii dotyczącej delegatury olsztyńskiej opisał jej działalność, dzieląc ją na okresy dotyczące: genezy delegatury, pierwszego okresu działalności, okresu dotyczącego „bitwy o handel” oraz ostatnich lat działalności delegatury. Autor wyczerpał temat, jednak wydaje się, że zaproponowany przez Piotra

⁶⁴ W. Domagalski, *Działalność...*, s. 95.

⁶⁵ Tamże, s. 94–95, 107.

⁶⁶ Tamże, s. 122–125.

⁶⁷ B. Więclawski, *Z działalności...*, s. 198–200.

⁶⁸ A. Pasek, *Uwagi wokół...*, s. 295.

⁶⁹ P. Fiedorczyk, *Organizacja i obsada kadrowa Delegatur...*, s. 312.

Fiedorczyka rzeczowy podział omawianych zagadnień jest trafniejszy z uwagi na większą przejrzystość.

W pracy dotyczącej obsady personalnej olsztyńskiej delegatury autor najpierw przedstawił ten problem w aspekcie ogólnopolskim, odnosząc go następnie do realiów delegatury olsztyńskiej. W początkowym okresie działalności, z uwagi na brak wykształconych ludzi, starano zachęcić do pracy w Komisji i jej delegaturach ludzi z przedwojennym uniwersyteckim wykształceniem, jednak nie znaleziono wielu chętnych, mimo oferowanych korzystnych warunków materialnych⁷⁰. Z uwagi na tę okoliczność do pracy w Komisji Specjalnej byli przenoszani służbowo pracownicy sądów i prokuratur, wielu z nich z tego powodu wyrażało swoją dezaprobatę (pierwszym przewodniczącym olsztyńskiej delegatury był Zdzisław Amster – przedwojenny prawnik, sędzia Sądu Okręgowego w Olsztynie). W miarę kształcenia nowych kadr na organizowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości kursach prawniczych przedwojenni prawnicy zastępowani byli przez nowe kadry wykonujące bezkrytycznie polecenia władzy w zakresie działalności Komisji Specjalnej i jej delegatur. W konsekwencji tego represyjne zadania powierzone tej instytucji przez władzę mogły być w pełni realizowane.

Problematyką funkcjonowania lubelskiej delegatury Komisji Specjalnej zajmował się Bogdan Sekściński. Przedstawił on m.in. sposób działania funkcjonariuszy delegatury polegający na pozyskiwaniu kosztem innych instytucji państwowych lokali na siedzibę tej instytucji, jak również przyjęte przez nich metody postępowania *contra legem* i niejednokrotne świadome naruszanie zasady *ne bis de eadem re sit actio*. Autor podsumował ten okres mianem „świadomego stosowania bezprawa przez przewodniczącego lubelskiej delegatury Komisji Specjalnej (Stanisława Wawrzonka) i jej pozostałych członków”⁷¹. Podjął się on także oceny środków represji stosowanych przez Komisję Specjalną, stwierdzając, podobnie jak P. Fiedorczyk, ich autonomiczny charakter, określając je wręcz jako „swoiste”⁷². Autor zajmował się także tematyką stosowania przez lubelską delegaturę środków przymusu, w tym tymczasowego aresztowania, a także problematyką orzekania kary obozu pracy przez tę delegaturę. Dokonał on analizy prawnej podstaw stosowania, kierunków, zakresu i skali stosowania tymczasowego aresztowania, w odniesieniu do działalności lubelskiej delegatury Komisji Specjalnej⁷³. Przybliżył on szerzej zagadnienia środków przymusu stosowanych przez lubelską delegaturę Komisji Specjalnej, dokonując przy tym ich gradacji. Doszedł on do wniosku, że najczęściej stosowanym środkiem przymusu było zatrzymanie, natomiast spośród środków zapobiegawczych, najczęściej stosowano areszt tymczasowy. Przez ten pryzmat autor wykazał także specyfikę działalności Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej (w zakresie stosowania środków zapobiegawczych), wskazując, że ten środek w latach 1946–1947 najczęściej stosowany był wobec podejrzanych o popełnienie

⁷⁰ R. Tomkiewicz, *Personel...*, s. 462–463 podaje on, że członkowie Komisji Specjalnej do wynagrodzenia otrzymywali 50% dodatków specjalnych, jak również mieli prawo m.in.: do bezpłatnych biletów na wszystkie regularne linie lotnicze w kraju i bezpłatnych biletów kolejowych.

⁷¹ B. Sekściński, *Początki działalności...*, s. 184.

⁷² Tenże, *Kara obozu pracy...*, s. 96.

⁷³ Tenże, *Prawne podstawy...*, s. 165–171; tenże, *Stosowanie tymczasowego...*, s. 229–240.

przestępstw urzędniczo-gospodarczych (co związane było z istotą działalności Komisji Specjalnej i statutowymi przyczynami jej powołania – art. 1 dekretu z dnia 16.11.1945 r.) i rolników uchylających się od świadczeń rzeczowych, co związane było z rolniczym charakterem terenów będących na obszarze właściwości miejscowej tej Delegatury⁷⁴.

Odmienne do P. Fiedorczyka (o czym wyżej) B. Sekściński uznał Komisję Specjalną za specyficzny pozakonstytucyjny organ wymiaru sprawiedliwości o uprawnieniach sądowych i prokuratorskich⁷⁵.

Wśród materiałów ze zorganizowanej w 1998 r. w Szczecinie konferencji dotyczącej działalności Komisji Specjalnej i jej szczecińskiej delegatury szczególnie istotny jest referat Jana Macholaka. Poza tym, iż przedstawił on skład osobowy i organizację szczecińskiej delegatury, zwrócił także uwagę na wręcz patologiczne relacje występujące zarówno wewnątrz tej instytucji, jak również w kontaktach z innymi instytucjami państwowymi na tym terenie. Jaskrawym tego przykładem było tu postępowanie W. Preisa, który wykonując swą funkcję przewodniczącego delegatury, nie wahał wykorzystywać pełnioną funkcję do współpracy ze środowiskiem przestępczym i czerpania z tego korzyści⁷⁶.

Ewa Leniart w swej publikacji opisała zmieniającą się strukturę wewnętrzną i obsadę personalną delegatury rzeszowskiej Komisji Specjalnej na tle przekształcanych unormowań prawnych, a także problemy wynikające z analizy akt archiwalnych oraz dotyczące bieżącego funkcjonowania delegatury.

Tematyką funkcjonowania bydgoskiej delegatury Komisji Specjalnej zajmował się Ludwik Stanisław Szuba, jednakże jego opracowania nie można uznać za pracę historycznoprawną, gdyż w głównej mierze jest to historyczny opis działań tej instytucji, ze szczególnym uwzględnieniem jej współdziałania z innymi instytucjami państwowymi, opracowany na podstawie zasobów Archiwum Państwowego w Bydgoszczy i dostępnych materiałów prasowych. Autor niewłaściwie używa języka prawniczego i pojęć prawnych, a nawet myli fakty historyczne, co prowadzi do wielu błędów i możliwości mylnej interpretacji tekstu przez czytelnika. Szczegółową recenzję pracy Ludwika Stanisława Szuby przedstawił P. Fiedorczyk, dochodząc do wniosku, iż nie stanowi ona wkładu w rozwój badań nad Komisją Specjalną, a jej autorowi nie udało się rozwiązać żadnego istotnego zagadnienia jej dotyczącego. Z powyższą konstatacją autora należy się zgodzić⁷⁷.

Podsumowując, można stwierdzić, że zarówno P. Fiedorczyk, jak i W. Domagalski, B. Więclawski, A. Pasek oraz B. Sekściński zaprezentowali słuszny pogląd, że każda delegatura posiadała swoją specyfikę wynikającą w dużej mierze z terenu,

⁷⁴ Tenże, *Środki przymusu...*, s. 205; tenże, *Stosowanie tymczasowego...*, s. 230–234.

⁷⁵ Tenże, *Stosowanie tymczasowego...*, s. 225–226; tenże, *Prawne podstawy stosowania...*, s. 163.

⁷⁶ J. Macholak, *Działalność Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie w latach 1945–1954...*, s. 37–38.

⁷⁷ P. Fiedorczyk, *O metodach i kierunkach najnowszych badań nad Komisją Specjalną, uwagi w związku z książką Ludwika Stanisława Szuby Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym i jej bydgoska delegatura (1945–1954)*, „Czasopismo prawnohistoryczne” 2010, t. LXII, z. 2, s. 445.

na którym działała, a właściwie z jego charakteru. Dlatego konieczne jest dla pełnej oceny zarówno historycznej, jak i prawnej opisanie działalności każdej z tych delegatur w sposób mający ukazać specyfikę każdej z nich. Jak wyżej wykazano, dotychczas nie opisano jeszcze działalności wszystkich delegatur Komisji Specjalnej, m.in. nie powstała jeszcze m.in. praca, która w sposób monograficzny i całościowy ukazałaby delegaturę katowicką. Praca naukowa w tym zakresie jest konieczna do całościowego spojrzenia na działalność Komisji Specjalnej wraz z jej delegaturami w celu dokonania jej prawnohistorycznej oceny.